

THE CONCEPT OF A LACUNA IN LINGUISTICS

Jarimbetova Maryam

Doctoral student of KSU

<https://doi.org/10.5281/zenodo.12593518>

ARTICLE INFO

Received: 22th June 2024

Accepted: 27th June 2024

Online: 28th June 2024

KEYWORDS

The concept of a lacuna, the phenomenon of lacuna, the studying of lacuna.

ABSTRACT

The article talks about the emergence of the concept of a lacuna in linguistics and its development, theoretical methodological views of linguistics about the lacuna phenomenon, the place of lacuna in linguistics and the importance of studying the problem of lacuna in the Karakalpak language.

ЛИНГВИСТИКАДА ЛАКУНА ТҮСИНИГИ

Жаримбетова Марьям

Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик университети докторанты

<https://doi.org/10.5281/zenodo.12593518>

ARTICLE INFO

Received: 22th June 2024

Accepted: 27th June 2024

Online: 28th June 2024

KEYWORDS

Лакуна түсиниги, лакуна кубылысы, лакуналық изертлеулер.

ABSTRACT

Мақалада тил тилиминде лакуна түсинигиниң пайда болыуы хэм илим тарауы сыпатында раўажланыуы, тилиши илимпазлардың лакуна кубылысы ҳаққындағы теориялық көз-қараслары хэм анықламалары, лакунаның тил билиминдеги орны хэм хызмети, қарақалпақ тил билиминде лакуна проблемасының изертленилиуиниң әҳмийети ҳаққында сөз етилди.

Илим-билимлендириў хэм мәденият жедел раўажланып атырған бул дәўирде жәмийеттиң тийкарын қураўшы тил хэм бурыннан бар болған тиллик кубылысларды жаңа бағдар, жаңа көзқарасларда үйрениў процеслери жеделлесип, тил илими тиллер аралық хэм илимлер аралық жаңа тараўларда еле де раўажланып бармақта. Атап айтқанда, лингвокултуралогия, нейролингвистика, этнопсихоллингвистика, когнитив лингвистика, металингвистика, менталингвистика сыялы тараўлар қатарында лакуналогия да жаңа тиллик кубылысларды изертлеўге бағдарланған тил билиминиң актуал тараўларынан бири. Лакуналогия – лакуна, оның түрлери хэм тилдеги хызметлери ҳаққындағы илим болып, лакуналық кубылыслардың жүзеге келиў себеплерин үйренеди хэм оның тилдеги ашық орнын толтырыў усылларын илимге усынады.

Дунья тиллериндеги текстлерди, сөзлерди өз ара салыстырғанда яки аўдармалаў процесинде, бир тилдеги лексикалық бирликтин басқа тилде эквивалентинин болмаўы, бир тилдеги сөздин басқа тилде түсиник ҳалында бар болып, сөз түринде ушыраспаўы тилде бар жағдай. Бул қубылыс әсиресе тиллер ҳәм мәдениятлардың бир-бири менен тығыз байланыста раўажланып атырған информацияласқан әсиримизде айқын көзге тасланбақта. Ҳәзирги заман тил билиминде мине усындай қубылыс «лакуна» термини астында үйренилмекте.

Лакуна термини латынша – “lacuna” – тереңлесий, сәтсизлик, бослық; французша “lacune” – бослық сөзлеринен келип шыққан болып, тексттеги ямаса коммуникациядағы қарама-қарсылықлар, түсиниксизликлер, қараңғы ямаса бос орынларды аңлатыўда қолланылады.

Бул сыяқлы қубылыслар философия, логика, гнесология, психология, тил билими тарийхында үйренилген. Бирақ оларды билдирийў ушын улыўмалық атама жоқ еди. Көплеген изертлейшилер бул мәселеге логикалық, гнесологиялық ямаса герменевтикалық машқала сыпатында жантасып, оны «антиномиялар», «қарама-қарсылықлар», «парадокслар» сыяқлы терминлер менен атады [1]. «Лакуна» термини ғана мине усы улыўмалық мәнилерди өзине толық жиклей алды.

Лакуна атамасы тил билиминде ең дәслеп 1950-жыллардың ақыры ҳәм 1960-жыллардың басларында, канадалы лингвистлер Ж.П.Вине ҳәм Ж.Дарбельне тәрәпинен қолланылды. Олар өзлеринин «Француз ҳәм инглиз тиллерин салыстырмалы стилистикасы» мийнетинде, усы еки тилди салыстырыў барысында лакуна терминине былайынша түсиник берип өтти: «Бир тилдеги сөздин басқа тилде уқсасы табылмаған орынларда лакуна қубылысы жүз береді» [2].

XX әсирдин 70-жылларынан баслап «лакуна» термини тил билиминде кең қолланыла баслады. Улыўма тил билиминде бул түсиник тилдин лексикалық системасындағы «ақ дақлар», «ашық орынлар», «бослықлар», «бос орынлар», «алтернативсизлик», «аўдарылмайтуғын сөзлер», «аўдармасыз лексемалар», «эквивалентсиз сөзлер» сыяқлы мәнилерди билдиретуғын сөзлер арқалы аңлатылды.

Лексикалар сыяқлы лакуналар да, тиллердин ямаса түсиниклердин өз ара салыстырылыўында айқын сезиледи. Мысалы, түрк тилинде әкенин анасы – babaanne, ананын анасы – anneanne деп айтылса, қарақалпақ тилинде бул түсиниклер бирдей атамада билдириледі: – апа (кемпир апа). Буннан басқа, түрк тилинде әкенин әжапасы ямаса қарындасы – hala, өзбек тилинде – amma, ал, ананын әжапасы ямаса сиңлиси түрк тилинде – teuze, өзбек тилинде – hola деп айтылса, қарақалпақ тилинде бул түсиниклердин барлығы «әжапа» сөзи менен аңлатылады. Сондай-ақ, түрк тилинде анасыз перзентке – “öksüz”, әкесиз перзентке – “yetim” делинеди де, қарақалпақ тилинде бул еки түсиник бир сөз арқалы билдириледі, яғный, анасыз перзентке де, әкесиз перзентке де «жетим» сөзи қолланылады.

Түсиникке ийе болып, сөзге ийе болмаған бослықлар, ашық орынлар тил билимине бурыннан белгили. Түркий тил билиминин белгили ўәкили Алишер Наўайы өзинин «Муҳокамат ул-луғатайн» мийнетинде түркий ҳәм парсы сөзлерин салыстырыўда белгили бир тилде айырым түсиниклерди аңлатыўшы сөзлердин жоқ

екенлигин көрсетип өткен [3]. Сондай-ақ, лакуна термини қәлиплеспестен бурын Ф.Гумболт, Ф. де Соссюр концепсияларында лексикалық системадағы «бос кетекшелер» хаққында пикирлери ушырасады.

Тил билиминде лакуна түсинигиниң кең үйренилиўи, оның басқа қубылыслардан бөлип қаралыўы, лакунаның өз алдына лингвистикалық категория сыпатында қәлиплесиўине тийкар болды. Дәслеп, барлық эквиваленти болмаған тиллик бирликлерге лакуна деп қараў кең ен жайды. Соңынан, лакуна термининиң семантикалық қамтыўы тарайып, конкретлести. Лакуна қурамынан семема сыпатында қолланылған эквивалентсиз сөзлер хәм реалия сыяқлы түсиниклер ажыратылды. Солай етип, лакуна түсинигиниң мазмуны анық түсинилетуғын дәрежеде айқынласты.

XX әсирдиң 80-жылларында лакуна, реалия хәм эквивалентсиз сөзлер менен үйренилиўи нәтийжесинде, еки тил салыстырылып изертленетуғын лингвистикалық қубылысларды анықлаў хәм классификациялаўда қыйыншылықлар, тартыслы жуўмақлар жүзеге келди. Атап айтқанда, 1975-жылы жәрияланған В.Л.Муравьевтиң «Лексикалық лакуналар (француз хәм рус тили лексикасы мысалында)» мийнетинде реалия қубылысы лакуна түсиниги қурамында қаралды. Муравьев лакунаны «коммуникация процесинде басқа мәденият үәкили улыўма түсинбейтуғын яки толық түсине алмайтуғын, усы мәденият үәкили тилинде өз көринисин тапқан миллий-мәдений элемент» сыпатында түсиндиреди [4].

С.Влахов хәм С.Флоринлер де 1986-жылы баспадан шыққан «Аўдармада аўдармасызлық» мийнетинде реалияларға лакунаның қурамлық бөлеги сыпатында қарайды. Бул мийнетте лакуна «белгили бир халықтың мәдений, тарийхый, социал-турмыслық өмири ушын характерли хәм басқа халықлар ушын жат болған, сол халық тилинде анық эквиваленти болмаған сөз сыпатында түсиндириледи» [5].

Этнопсихоллингвистикалық көзқараста үйренилип басланған лакуналардың изертлениў шеңбери лингвокультурологиялық, социал-психологиялық, лингвокогнитивлик, лингвопрагматикалық бағдарларда кеңейип барды. Хәтте, тиллик лакуналардан тыс културалық лакуналардың да интеграциялық изертлеўлерден орын алғанлығы, лингвистикада лакуна проблемасының теориялық жақтан кең қамтымалы методологиялық базаға ийе екенлигин көрсетеди. Деген менен, тил билиминде лакуна қубылысында анықлықты талап ететуғын мәселелер еле де көп.

Улыўма тил билиминде лакуна қубылысы хаққында теориялық көзқараслар хәм анализлер оғада көп. «Лакуна» термини тил билими хәм мәдениятлар аралық коммуникацияда парықлы-парықлы түсиндирмелерге, анықламаларға, тәриплерге ийе.

Бул қубылыс хаққында К.Поппер «... биз бәримиз өзине тән интеллектуал қамақханада жасаймыз, оның дийўаллары болса бизиң тилимиздиң категория қағыйдаларынан қуралған. Бул жүдә әжептәўир қамақхана болып, биз өзимиздиң қамақта екенимизди аңлай алмаймыз. Биз буны тек мәдениятлар соқлығысқанда ғана аңлаймыз» дейди [6].

М.Верещагин хәм В.Г.Костомаров лакуналарды «эквивалентсиз лексика» сыпатында қарайды хәм вербал емес бирликлер менен лексикалық емес бирликлерди

бул түсиниктен бөлип қарайды. Бул илимпазлардың «Тил хәм мәденият: Рус тилин шет тили сыпатында үйрениўде үлкетаныўдың лингвистикалық мәселелери» мийнетинде аңлатылыўынша, «тилдеги лакуналардың ең жоқары ноқаты, әдетте, түсиниктиң өзиниң жоқ екенлиги менен байланыслы болған, ол яки бул түсиникти аңлатыў ушын керекли эквиваленттиң улыўмалық жоқ екенлиги менен сыпатлайды» [7]. Лакуналарға «эквивалентсиз лексика» сыпатында қараў, Л.С.Бархурдаров мийнетлеринде де ушырасады [8].

Р.А.Будагов лакуналарды «Қараңғы текст орынлары» деп атаған ҳалда, қубылыстың теориялық мазмунын баянлап, оны сөйлеў хәм коммуникациядан ажыратып көрсетеди [9]. Ал, рус тил билиминде лакуна терминине толық түсиник берген Ю.С.Степанов лакуналарды «лакуна», «бослықлар», «тилдиң семантикалық картасындағы ақ дақлар», айырым орынларда болса «антисөз» деп атайды [10].

Рус хәм француз тиллерин салыстырыў тийкарында лакуналарды изертлеген В.Л.Муравьев лакунаны «белгили бир тилде басқа тилден жетиспейтуғын сөз» деп тәриплейди [11]. В.Г.Гак лакуналарды «тилдиң лексикалық системасындағы бослықлар, тилде бар болыўы керек болған сөзлердиң болмаўы, белгили бир тилдиң системасы хәм оның сәўлелендириў функциясының (объектив ўақыялық қубылысларды белгили ўазыйпасы) өзине тән»лигинен келип шығып түсindirеди [12].

И.А.Стернин лакуналардың тек еки тиллилик шеңберинде емес, бир тиллилик шеңберинде де бақланатуғынлығын айтып өтеди [13]. Лакуна мәселесин әдеўир кең изертлеген Г.В.Бикова болса бул түсиникке төмендегише анықлама береді: «Лакуна лексема формасында материаллық жәмлеспеген, бирақ концепттиң коммуникатив талабы менен синтаксислик дәрежеде объектив ўақыяланыў өзгешелигине ийе виртуал лексикалық мазмун, семема есапланады» [14].

Солай етип, В.Г.Гак, Ю.С.Степанов, Ю.А.Сорокин, И.А.Стернин, Г.В.Бикова, В.Л.Муравьев хәм т.б. илимпазлардың арнаўлы изертлеўлери рус тил билиминде лакуналогия тараўының қәлиплесиўине тийкар болды.

Өзбек тил билиминде лакуна қубылысы А.Хаснов, А.Шаймарданова, Д.Аъзамова, Д.Жүрақулова, Ш.Баҳадирова, М.Нематова сыяқлы бир қатар изертлеўшилердиң жумысларында сөз етилди.

Қарақалпақ тил билиминде болса лакуна енди ғана қаралып атырған жаңа түсиник, жаңа тараў болып, бул бойынша Р.Жумамуратованың [15] қарақалпақ хәм инглиз тиллерин салыстырыў тийкарында лакуналарды анықлаўға қаратылған жумысы қарақалпақ лингвистикасындағы дәслепки лакуналық изертлеўлерден болды. Қарақалпақ тилиндеги ишки хәм тиллер аралық лексикалық бослықларды анықлаў хәм илимий талқыға тартыў, лакуналық қубылыслардың жүзеге келиў орынларын тиллик фактлер тийкарында ашып берий хәзирги заман қарақалпақ тил билиминиң актуал ўазыйпаларынан бири болып табылады.

Тилдеги лакуналарды анықлаў, олардың пайда болыў себеплерин ашып берий хәм бул бослықларды толтырыў усылларын ислеп шығыў, лакуналарды классификациялаў, тиллер аралық хәм ишки тиллик лакуналардың сөзликлерин

жаратыў – сөйлеў тили хэм тил билиминиң ғана емес, соның менен бирге, ойлаў хэм сананың, жәмийетлик хэм мәдениятлар аралық коммуникацияның раўажланыўына да хызмет етеди.

References:

1. Данилченко Т.Ю. Лакуны: проблема, термин, понятие., Журналный клуб Интелрос «Credo New», № 4, 2010.
2. Нематова М. Лакуна и типология лакун., Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари. -№ 12/2 (3)-2023., 20-б., <https://scienceproblems.uz/>
3. Jóraqulova D. Zamonaviy tilshunoslikda lakuna tushunchalari talqini. Science and innovation international scientific journal, UIF-2022: 8.2., 2263-b.
4. Муравьев В.Л. Лексические лакуны (на материале лексики французского и русского языков). –Владимир, 1975. – 24 с.
5. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. – Москва: Высш. шк., 1986. – С. 416.
6. Поппер К. Круглый стол: что такое лингвокультурология. // Мир русского слова. 2000. - №2. – С. 42.
7. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Лингвистическая проблематика страноведения в преподавании русского языка иностранцам. – Москва: Изд-во МГУ, 1971. – С. 43.
8. Бархударов Л.С. Некоторые проблемы перевода английской поэзии на русский язык//Тетради переводчика. Вып. 21. – М., 1984. С.39-41.
9. Будагов Р.А. Что такое развитие и совершенствование языка? М., 1977. – С. 143-144.
10. Степанов Ю.С. 1965. Французская стилистика. М., Высшая школа, 355. /
11. Муравев В.Л. Лексические лакуны (на материале лексики французского и русского языков). –Владимир, 1975. – 96 с.
12. Гак В.Г. Сравнительная типология французского и русского языков. - Л.: Просвещение. Ленингр. отд-ние, 1977. - 300 с.
13. Стернин И.А. Структурная семасиология и лингводидактика // Русское слово в лингвострановедческом аспекте: Межвузовский сб. научн. трудов. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1987. – С. 104 – 121.
14. Быкова Г.В. Лакунарность как категория лексической системологии // автореферат диссертации по филологии, специальность ВАК РФ 10.02.19., <https://www.dissercat.com/content/lakunarnost-kak-kategoriya-leksicheskoi-sistemooraklogii>
15. Жумамуратова Р. Қорақалпоқ ва инглиз тилларининг лексик-фразеологик лакуналар тадқиқи. Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати, Нукус – 2021.